

Şirket-i Hayriyye'nin yandan çarklı (13 numaralı) Galata vapuru ile ilk arabalı vapurlardan 27 numaralı Sâhibbend

Hükümet, savaş dönemlerinde asker ve mühimmat nakli için şirketin vapurlarından yararlandı. Vapurlar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1911 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan savaşları sırasında bu amaçla kullanıldı. I. Dünya Savaşı esnasında at ve katırlar dahil olmak üzere bütün nakil vasıtalarına el koyan hükümet şirketin bazı vapurlarını da kiraladı. Bunların bir kısmı nakliye, bir kısmı da yaralıların tedavisi gayesiyle Hilâliahmer Cemiyeti için kullanıldı. On vapur düşman saldırısı veya mayına çarpma gibi sebeplerle battı. Hükümet batan, hasar gören yahut satın alınan vapurların bedelini savaştan sonra şirkete ödedi.

Savaş yıllarında Şirket-i Hayriyye ve dolayısıyla şirket çalışanları zor bir dönem geçirdi. 1913'te taşıdığı yolcuların sayısı 18.613.453'e ulaşan şirket bir yandan masrafların ve özellikle kömür fiyatlarının artması, diğer yandan hükümetin vapurların bir kısmına el koyması yüzünden sefer sayısını azaltmak mecburiyetinde kaldı. Bir ara yolcu vapuru sayısı altıya kadar düştü. Bu durum halkla şirketi karşı karşıya getirdi. Bu olumsuz şartlara rağmen şirket 8 Aralık 1918 tarihine kadar vapur ücretlerine zam yapmadı, ancak bu tarihten sonraki bir yıl içerisinde bilet fiyatları % 400 arttırıldı. Boğaziçi halkı buna karşılık Boğaziçi Ahalisi Hukukunu Müdafaa Cemiyeti adıyla bir teşkilât kurdu. Kâr oranı azalan şirket buna rağmen çalışanlarını zam yapmak zorunda kaldı.

Cumhuriyet'in ilânından sonra Ankara'nın başşehir olması üzerine memurların Ankara'ya gitmesi, tramvay ve otobüs gibi nakil vasıtalarının gelişmesi, başta Rumlar olmak üzere gayri müslimlerin ülkeden ayrılması neticesinde şehrin nüfusunun azalması şirketin gelirlerini olumsuz yönde etkiledi. Bütün bunlara II. Dünya Savaşı'nın piyasalarda ve ülke içinde yol açtığı sıkıntılar eklenince şirketin devam etmesi hayli zorlaştı. Şirket yöneticileri, imtiyaz süresi 1953'te sona erecek olmasına rağmen 1943'te şirketin devlet tarafından satın alınması için hükümete başvurdu ve 20 Ekim 1944'te şirketin 2.550.000 lira karşılığında hükümetçe satın alınmasına karar verildi. Hükümetin bu kararı 24 Ocak 1945 tarih ve 4697 sayılı kanunla onaylandı. Doksan beş yıla yaklaşan bir faaliyet hayatından sonra Şirket-i Hayriyye bütün mal varlığıyla birlikte Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'ne devredildi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Mukâvelât Defteri*, nr. 3, s. 209-227; nr. 20, s. 16-26; *Düstür*, Birinci tertip, İstanbul 1295, IV, 470-479; *Mecmûa-i Mukâvelât*, İstanbul 1310, IV, 652-667; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 44-45; *Boğaziçi, Şirket-i Hayriyye: Tarihçe-Salname*, İstanbul 1330; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye* (İstanbul 1330-38), İstanbul 1995, V, 2288-2335; *Memâlik-i Osmâniyye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul 1334, s. 150-152; Lutfi, *Tarih*, IX, 40-41; Tefîk Çavdar, "Kentiçi Ulaşımın Tarihsel Gelişimi (Şirket-i Hayriyye)", *Türkiye Birinci Şehirçilik Kongresi, ODTÜ 1981: Bildiriler* (haz. Yiğit Gülöksüz), Ankara 1982, I, 169-181; M. Orhan Kızıldemir, *Şirket-i Hayriyye İdaresi*, İstanbul 1992; Eser Tutel, *Şirket-i Hayriyye*, İstanbul 1994; E. Nedret İşli, "Şirket-i Hayriyye Bibliyografyası", *İstanbul Armağanı: Boğaziçi Medeniyeti* (haz. Mustafa Armağan), İstanbul 1996, s. 295-302; Murat Koraltürk, "Şirket-i Hayriyye'nin Kurucu ve İlk Hissedarları", a.e., s. 261-262; a.mlf., *Şirket-i Hayriyye (1851-1945)*, İstanbul 2007; a.mlf., "Boğaziçi Ahalisinin Hukukunu Müdafaa Cemiyeti: Şirket-i Hayriyye'nin Zamlarına Tepki", *TT*, XXVII/159 (1997), s. 30-34; Ahmet Gülerüyü - Hande Yüce, *Şirket-i Hayriyye'nin Boğaziçi Vapurları: The Bosphorus Steamers of the Şirket-i Hayriyye* (trc. Suzan Alptekin - Renan Mengü), İstanbul 2002; Ali Akıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 275-281; *Ceride-i Havâdis*, nr. 509, İstanbul 2 Safer 1267 / 7 Aralık 1850, s. 2; *Takvîm-i Vekâyi'*, nr. 436, İstanbul 10 Muharrem 1267, s. 1-2; nr. 443, 24 Rebiülâhîr 1267, s. 1; nr. 445, 29 Cemâziyelevvel 1267, s. 3; nr. 465, 22 Cemâziyelevvel 1268, s. 2; Cahit Bilim, "Şirket-i Hayriyye", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/1, Eskişehir 1988, s. 103-121; Zafer Toprak, "Şirket-i Hayriyye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi", *Toplumsal Tarih*, V/30, İstanbul 1996, s. 8-11.

ALİ AKYILDIZ

ŞİRKÛH el-MANSÛR

(شركة المنصور)

Ebü'l-Hâris el-Melikü'l-Mansûr
Emîrü'l-cüyüş Esedüddin Şirkûh
b. Şâdi b. Mervân
(ö. 564/1169)

Nüreddin Mahmud Zengî dönemi
devlet adamı ve kumandan,
Fâtımî veziri.

Selâhaddin-i Eyyübî'nin amcasıdır. Eyyübî ailesi önceleri Duvin'de Şeddâdîler'in hizmetinde bulunuyordu. Bağdat şahnesi Bihrûz el-Hâdim'in yakın dostu olan Şâdi, oğulları Necmeddin Eyyüb ve Şirkûh'la beraber onun hizmetine girdi. Bihrûz'un Tîkrî't'e vali tayin ettiği Şâdi'nin ölümünün ardından bu göreve oğlu Eyyüb getirildi. Şirkûh da ağabeyine yardımcı olarak onunla birlikte kaldı. Bir müddet sonra Bihrûz'la araları bozulan iki kardeş 532 (1137) yılında Musul'a gidip İmâdüddin Zengî'nin hizmetine girdi ve onun Haçlılar'la mücadelesinde aktif rol oynadı. İmâdüddin Zengî'nin öldürülmesinin ardından (541/1146) Halep'te yönetimi ele geçiren Nüreddin Mahmud Zengî'nin en büyük yardımcısı Şirkûh oldu. İmâdüddin Zengî'nin ölüm haberini alan Urfa Kontu II. Joscelin'in iç kale dışında Urfa'yı zaptetmesi üzerine Nüreddin Mahmud ve Emir Savar ile Şirkûh Urfa'ya gidip şehri kurtardılar. Receb 543'te (Kasım 1148) Antakya yakınlarındaki Yağra'da ve Safer 544'te (Haziran 1149) Azâz yakınlarındaki İnnib'de (İnab) Haçlılar'ı ve İsmâîlîler'i mağlûp ettiler. Gösterdiği kahramanlıktan dolayı Nüreddin Mahmud, Artah Kalesi'ni Şirkûh'a verdi.

Nüreddin Mahmud Zengî, Suriye'de İslâm birliğinin sağlanması açısından önemli bir konumda olan Dimaşk'ı muhasara ettiği Dimaşklılar adına Necmeddin Eyyüb, Nüreddin Mahmud'u temsilen de Şirkûh görüşmelere katıldı. Ancak Dimaşklılar yapılan anlaşmaya bağlı kalmayınca Şirkûh ağabeyi Necmeddin Eyyüb ile temasa geçerek Dimaşk'ın ele geçirilmesini sağladı (549/1154). Bu olaydan sonra Nüreddin Mahmud Zengî, Şirkûh'u ordu kumandanlığına ve Eyyüb'ü Dimaşk valiliğine tayin etti. Şirkûh, Nüreddin'in ağır bir hastalığa yakalandığı esnada yönetimi ele geçirmeye çalışan kardeşi Nusretüddin'e engel oldu. 555'te (1160) Dimaşk-Teymâ-Hayber üzerinden hacca gitti.

Dırgâm b. Âmir ile girdiği mücadeleyi kaybederek azledilen Fâtımî Veziri Şâver b. Mücür, Nüreddin Mahmud'a sığındı ve ondan yardım istedi (558/1163). Nüred-

din'e, Mısır'ı ele geçirmesine yardım etmesi karşılığında kendisini metbû tanıya- cağına, askerlerine iktâlar bağışlayacağına ve Mısır gelirinin üçte birini göndereceği- ne dair söz verdi. Bunun üzerine Nûred- din Mahmud, Şîrkûh'u Mısır'a gönderdi. Bilbis'te Dîrgâm'ın ordusunu yenen Şîrkûh ve Şâver, Kahire'ye girerek Mısır'a hâkim oldular. Dîrgâm yakalanıp öldürüldü ve Şâ- ver tekrar vezirliğe getirildi (559/1164). An- cak Şâver, Nûreddin Mahmud'a verdiği sözü tutmadığı gibi Şîrkûh'tan Mısır'ı ter- ketmesini istedi. Şîrkûh, Mısır'da kal- makta ısrar edince Şâver, Kudûs Haçlı Kralı I. Amaury'den yardım talep etti ve karşılığında Haçlılar'a büyük miktarda pa- ra vereceğini söyledi. Haçlılar'la birleşen Şâver'in ordusu Bilbis'te bulunan Şîrkûh'u kuşattı. Ancak Nûreddin'in, Şâver'e yar- dıma giden Haçlılar'ı engellemek için Suri- ye'deki Hârim Kalesi'ni fethedip (559/1164) Banyas'a yürümesi üzerine Şîrkûh'la anla- şan Haçlılar kuşatmayı kaldırdılar. Şîrkûh da Dimaşk'a döndü.

Şîrkûh 560 (1165) yılında Suriye'de ba- zı müstahkem mevkiileri Haçlılar'dan geri aldı. Nûreddin Mahmud'u Mısır'a sefer yapma hususunda sürekli teşvik ederek onayını aldı ve yeğeni Selâhaddin-i Eyyûbî ile Mısır'a yürüdü (562/1167). Durumdan haberdar olan Şâver, yine Haçlılar'dan yar- dım istedi. Bu sırada Şîrkûh, Nil'in karşı kı- yısında Cîze'de karargâh kurdu. Şîrkûh'un Haçlılar'a karşı birleşme teklifini redde- den Şâver onu Mısır'dan çıkarmak için I. Amaury ile anlaştı. Ancak Bâbeyn'de yapı- lan savaşta mağlûp olan Şâver ile I. Ama- ury Kahire'ye kaçtı (562/1167). Yanında ye- terli sayıda asker bulamadığı için Şîrkûh, Kahire'ye saldırmaktan çekinerek İsken- deriye'ye yöneldi ve şehri teslim aldı. Bu sırada ordularını tekrar toparlayan Şâver ile I. Amaury, İskenderiye önlere gelip şehri kuşattılar. Üç ay süren kuşatma es- nasında Nûreddin'in Haçlılar'a ait pek çok kaleyi fethetmesi üzerine Haçlılar anla- şma yoluna gitti. Şîrkûh ile I. Amaury, Şâ- ver'den alacakları savaş tazminatı karşılı- ğında aynı anda Mısır'ı terk ettiler (562/ 1167).

Mısır'ın işgali için yeniden harekete ge- çen Haçlılar'ın 1 Safer 564'te (4 Kasım 1168) Bilbis'i alarak Kahire'yi kuşatmaları karşı- sında zor durumda kalan Fâtîmî Halifesi Âdid-Lidînîllâh ve Şâver, Nûreddin Mah- mud'dan yardım isteyince Şîrkûh tekrar Mısır'a gönderildi. Kahire'yi ele geçireme- yen I. Amaury, Şîrkûh'un geldiğini öğren- ip geri çekildi. Şîrkûh Kahire'ye girdi ve Şâver'in yerine Fâtîmî veziri tayin edildi

(17 Rebülâhîr 564 / 18 Ocak 1169). Halife Âdid-Lidînîllâh, Şîrkûh'a "el-Melikü'l-man- sūr Emirü'l-cüyûs" lakabını verdi. Şîrkûh vezir tayin edildikten yaklaşık iki ay sonra 22 Cemâziyelâhîr 564'te (23 Mart 1169) Kahire'de vefat etti. Yerine yeğeni Selâ- haddin-i Eyyûbî vezir oldu. Şîrkûh'un na- aşı önce Kahire'ye defnedildi, 579 (1183- 84) yılında Medine'ye nakledildi. Akıllı, ce- sur, tedbirli, vakur bir devlet adamı olan Şîrkûh, Halep ve Dimaşk'ta birer medre- se, Dimaşk'ta bir ribât, bir hankah ve bir mescid yaptırmış, kendisine izâfeten Ese- diyye adı verilen memlûk birliği ölümün- den sonra Eyyûbî tarihinde önemli rol oy- namıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Umâre el-Yemenî, *en-Nüketü'l-âşriyye fi aḥ- bâri'l-vüzerâ'i'l-Miṣriyye* (nşr. H. Derenbourg), Kahire 1411/1991, bk. İndeks; İbnü'l-Esîr, *el-Kâ- mil*, XI, 298-304, 324-327, 335-342; Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî* (nşr. Ramazan Şeşen), Bey- rut 1971, I, 60-81; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-za- mân*, II/1, s. 250, 268-271, 275-279; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb* (nşr. Halil Mansûr), Beyrut 1417/ 1996, s. 340-341, 344-351; Ebü Şâme, *Kitâbü'r- Ravzateyn* (nşr. İbrâhim ez-Zeybek), Beyrut 1418/ 1997, I, 341, 372, 390, 403-414; II, 5-69; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 479-481; İzzeddin İbn Şed- dâd, *el-A'lâku'l-ḥaṭire fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l- Cezire* (nşr. Sâmî ed-Dehân), Dimaşk 1375/1956, II, 193, 196, 262, 294; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürüb*, I, 8-10, 118-120, 137-141, 148-152, 155-168; Makrizî, *el-Hiṭâṭ*, I, 174-175, 286, 338-339, 358- 359; a.m.f., *İtti'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl – M. Hilmi Ahmed), Kahire 1416/1996, III, 265-307; İzzeddin el-Askalânî, *Şifâ'ü'l-kulûb* (nşr. Medîha Şerkâvî), Port Said 1996, s. 59-75; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 92, 152-153; II, 139, 194, 358; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, II, 395-397, 427, 435, 508-509, 517-519, 571- 635; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 272- 273, 285, 306-320; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul 2000, s. 23-42; G. Wiet, "Şîrkûh", *IA*, XI, 570-571; D. S. Richards, "Şîr- kûh", *EP* (İng.), IX, 486-487.

MUSTAFA KILIÇ

ŞİRŪYE b. ŞEHREDÂR

(bk. DEYLEMÎ, Şîrûye b. Şehredâr).

ŞİRVAN

Azerbaycan'da tarihî bir bölge
ve günümüzde
mevcut olmayan bir şehir.

Eski dönemlerde Albanya veya Aran'ın bir kısmını teşkil eden ve halk arasında Ahvan diye adlandırılan Şirvan Kür nehri, Kafkas sıradağları ve Alazan çayı arasında yer alır. Kaynaklarda Şervân veya Şâberân /

Şâburân şeklinde de yazılır. Eski haritalar- da Cambisena olarak belirtilmesinden do- layı Strabon bu ada dayanıp buraya "Su- suz il" adını vermektedir. Bunun sebebi Şirvan'ın batı kısmının susuz, dağlık ve ka- yalık bir yer olmasıdır. Şirvan adının Sâsânî Hükümdarı I. Hüsrev Enûşirvân'ın ismin- den geldiği ileri sürülür. Bu adla ilgili di- ğer bir görüş ise "şir-revân"dan (hoş ve gü- zel) türetilmiş olduğu yolundadır. Halk et- nolojisinde burası "Şirler diyarı, Şirler mes- kenî" diye adlandırılmıştır. Hazar kıyasına yakın bir mevkide Enûşirvân'ın yaptırdığı şehrin de Şirvan adıyla anıldığı belirtilir. Kaynaklara göre burası Sâsânîler devrin- de Azerbaycan'ın en büyük şehirlerinden biriydi ve gemilerin şehrin ortasına kadar gelmesi için bir su yolu vardı. Bu su yolu- nun girişi büyük zincirlerle korunmuş, ka- lesi geçilmez bir set gibi denizin içine gir- mişti (Muhammed Selmâsîzâde, III/3 [1375/ 1997], s. 116-122).

Şirvan bölgesi VII. yüzyılın ortalarında müslüman Araplar tarafından ele geçiril- mesinden sonra burada bir hânedan oluş- turan valilere yönetildi. Böylece teşekkül eden Şirvanşahlar idaresi uzun süre böl- gede hâkimiyetini devam ettirdi. Bu dev- rede kurulan Şemâhî (Şamahı, Şemâhe) şeh- ri Şirvan'ın merkezi oldu. Şah Tahmasb'ın 1538'de Şirvanşahlar'ın hâkimiyetine son vermesinin ardından bölge Safevî Devleti' nin bir vilâyeti haline geldi. Buranın halkı- nın Sünnî oluşu Safevî idaresine karşı bir- çok isyanın çıkmasına yol açtı. Şirvan halkı bu yıllarda sık sık Osmanlılar'dan yardım talebinde bulundu. Osmanlılar'ın doğru- dan Şirvan'ı hedef aldıkları dönem 1578- 1590 Osmanlı-Safevî mücadelesi yıllarına rastlar. 1578'de Safevîler'e karşı kazanılan Koyungeçidi savaşının ardından Şirvan'da Osmanlı idaresi kuruldu. Safevîler'in Şir- van muhafızı ve Şemâhî hâkimi Aras Han Karabağ'a çekildi. Böylece Şemâhî, Kaba- la, Bakü, Şâburân, Mahmûdâbâd, Salyan ve Demirkapı / Derbend Osmanlı kontrolü- ne girdi. Bu bölgenin idaresini Şirvan ser- darı unvanıyla Özdemiroğlu Osman Paşa üstlendi. Az sonra Safevîler, Şirvan'a yeni- den hâkim oldularsa da bu uzun sürmedi. Özdemiroğlu Osman Paşa, Safevîler'i tek- rar bölgeden çıkardı. Selman Han idaresin- deki Safevî ordusunun Şirvan'ı geri alma teşebbüsleri başlangıçta başarılı olmadı, fakat hemen ardından Safevîler Şirvan'a girdi. Buna karşı Osmanlılar harekete ge- çerek 1583'te Meşâle Savaşı neticesinde bölgede tamamıyla hâkimiyet kurmayı ba- şardı. Şirvan muhafızlığı Câfer Paşa'ya ve- rildi. 1590 antlaşması bu durumu kesin ha-